

УДК 930.25(477)«19»Онацький

о. Ю.А. Мицик

**ФОНД 227 ІНСТИТУТУ РУКОПИСУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМ. В.І. ВЕРНАДСЬКОГО ПРО
ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА ОНАЦЬКОГО**

В статті розглядаються матеріали фонду 227 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Тут зберігаються матеріали щодо життя й діяльності уродженця Глухова Євгена Онацького (1894–1979) – видатного політичного діяча й науковця. Фонд складається з 33-х справ 1915–1920 рр., які переважно стосуються літературної, історичної й публіцистичної діяльності вченого.

Ключові слова: Глухів, козаки, архів, історичні джерела, література.

Стаття присвячена аналізу джерел ф. 227 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), де зберігаються матеріали щодо життя й діяльності уродженця Глухова Євгена Онацького (1894–1979) – видатного політичного діяча, учасника українських визвольних змагань 1917–1921 рр., провідного діяча ОУН, дипломата, енциклопедиста й журналіста, упорядника італо-українського словника, про якого в радянські часи всіляко замовчувалося. Важливим, на нашу думку, є відновлення історичної справедливості щодо постаті і наукової спадщини цього видатного українця. Матеріали фонду проливають світло на погляди, переконання і творчість Є. Онацького. Важливі джерела з історії Центральної Ради дозволяють, принаймні частково, відновити склад описаних вченим архівних зібрань до революційного Глухова, більшість з яких загинула. Питання про фонд 227 досі не порушувалося в історіографії.

Стаття покликана розкрити зміст фонду 227 та його інформаційний потенціал, особливості цих матеріалів як історичних джерел.

У фонді № 227 ІР НБУВ міститься 33 справи Євгена Онацького. Документальних джерел до його біографії тут майже немає. В одинокому лаконічному листі від 02.10.1915 р. секретар ректора Харківського університету, за дорученням останнього, повідомляє Є. Онацького про те, що для прийняття його до Харківського університету треба надіслати документ, який підтверджує «Ваше перебування в числі студентів Київського університету святого Владимира» [1].

Усі інші 32 справи відображають переважно творчу діяльність Є. Онацького. Одну групу складають літературні, перекладацькі та публіцистичні твори (1917–1920 рр.). Серед останніх є переклади українською повістей та віршів Миколи Гоголя, Івана Буніна та Семена Надсона [2]. Слід відзначити переклад митцем першої частини роману Жуля Верна «20 тисяч льє під водою» [3].

Літературні твори Є. Онацького – це переважно короткі й незавершені оповідання: «Вода молодості» [4], «У Яри хвора сестра» [5]. Особливо важливим є його незавершене оповідання «Мазепинці» (1918). У ньому представлено супе-

речку між українським патріотом та «малоросом», які дискутують про гетьмана Івана Мазепу та російсько-українські взаємовідносини пізнішої доби. Таке враження, що ця дискусія ведеться в наші часи, бо порушені питання не втратили, на жаль, своєї актуальності й сьогодні. Дане оповідання передане нами до друку в журнал «Сіверянський літопис» і тому детальніше ми не будемо на ньому зупинятися.

Деяко особібно стоять публіцистичні твори 1917 р., часом підписані псевдонімом (Євген Сисоєнко). Це – замітки й статті, написані на злобу дня: «Хліб, горілка, голод, смерть» (про необхідність боротьби з пияцтвом); «Нагальна потреба» (про організацію інформації на селі); реферат про творчість Лесі Українки; «Братська могила» (виписки з літературних та історичних творів про східну Галичину 1914–1917 рр., анекдоти тощо); замітка про шкільну справу [6]. Є й чернетки коротких заміток (мабуть для газет): про історичне минуле Києва XI–XVIII ст., де згадуються Ярослав Мудрий; спустошення Києва у 1169 р. суздальським князем Андрієм Боголюбським; Богдан Хмельницький, його урочистий в'їзд у Київ у 1648 р. (Є. Онацький через описку датує цю подію 1749 р.); Переяславська рада 1654 р.; Софійська площа, красу якої псують «погані присутственніе места» [7]; «Смерть Богдана Хмельницького», де згадуються бандуристи й цитуються думи, нещаслива битва під Берестечком 1651 р. [8].

До цих творів прилягають записи про діяльність Центральної Ради 24–25.07.1917 р. [9], чернетка листа редактору газети з проханням надрукувати замітку щодо Центральної Ради [10]. Тут говориться про «тревожные вести из Петрограда», хаос та погроми, підкреслюється, що Центральна Рада – це народовладдя («народ берет власть в свои руки»). Особливо цінною є чернетка звіту про переговори Є. Онацького як представника Центральної Ради з керівництвом козацьких військ у Новочеркаську [11]. Тоді, 31 жовтня, за дорученням Президії Центральної Ради Є. Онацький виїхав до Катеринодара, щоб з'ясувати ставлення козаків до України. У дорозі він дізнався, що «объединенное правительство» знаходиться у Новочеркаську і змінив маршрут. Перший день у Новочеркаську пройшов у пошуках житла і знайомстві з містом. Тоді ж з газети «Вольный Дон» він довідався, що в її кореспонденціях подається негативне ставлення до Центральної Ради. Є. Онацький, як її офіційний представник, написав протест редактору, але той великодержавник відмовився його публікувати. При зустрічі з генералом Богаєвським останній справив на Є. Онацького позитивне враження, бо схилився до федерації народів і визнавав Центральну Раду. Першорядним завданням він вважав боротьбу з більшовиками. Об'єднаний уряд козацтва ще не був повністю сформованим. Згоду на участь у ньому дали донські, терські, астраханські й кубанські (тимчасово) козаки, а представники оренбурзького та уральського ще були в дорозі. З тими, хто був, Є. Онацький провів переговори, які пройшли «в родной федералистской атмосфере» і з'ясував, що козаки «решительно отказываются спасать отечество от «внутренних врагов». Одночасно виявилися суперечності між донця-

ми й кубанцями, через що столиця козацтва була встановлена не в Катеринодарі, а в Новочеркаську.

Другу велику групу джерел 227 фонду складають історичні матеріали. Є. Онацький дуже цікавився постаттю Григорія Полетики, ймовірного автора «Історії Русів». Тому природно тут знаходимо статтю про генеалогію роду Полетик [12], нарис його біографії [13], історію його судових процесів щодо сіл Аксютинці [14] та Коровинці [15], «Сторінку до історії Генерального суду на Україні» (замітка про справу Г. Полетики з прокурором Малоросійської колегії Семеновим) [16], виписки з джерел про Полетик [17], початок статті про «Історію Русів» [18], який містить всього два абзаци та бібліографію з двох десятків позицій (твори М. Грушевського, М. Костомарова, О. Лазаревського, П. Куліша, Іконнікова, С. Соловійова, Г. Карпова та ін.). Є й виписки з джерел XVIII–XIX ст. [19], матеріали з історії права в Україні XVII–XVIII ст. [20], підготовчі матеріали – іменний та предметний покажчики до IV частини археографічного видання «АЮЗР» (т. 1) [21], покажчик до II тому «Истории Малороссии» М. Маркевича [22], алфавітний покажчик до праці з історії України [23], конспект лекції Покровського з історії Сходу [24].

Особливо важливою роботою Є. Онацького є незавершена стаття-нарис «Об архивах», написана на 14-ти аркушах [25]. Онацький, тоді студент історико-філологічного факультету Київського університету (1912–1917 рр.), зайнявся архівними пошуками у Глухові й Чернігові. Він розпочав пошуки у Глухові, де провів першу половину літа (не сказано якого року) і познайомився там з архівом Милорадовичів. Цей архів було потім переведено до Чернігова, а пізніше – до Харкова, де він перейшов у видавництва історико-філологічного товариства при університеті.

На той час у Глухові існувало два архіви: в музеї при земській управі, який започаткував П.Я. Дорошенко, і при міській управі. У останньому мали бути старі плани Глухова та його частин. На жаль, Є. Онацькому не вдалося тут попрацювати, бо міський голова Антонов, за його ж словами, «боїться пускати в архив студентів». Існував ще один архів – глухівського духовного правління. Пізніше, коли Є. Онацький перебував у Києві, М.П. Василенко «говорил мне, что на горищах соборных лавок «в ужасном состоянии», знаходився архів глухівського духовного правління, але його також не вдалося побачити, бо Є. Онацький мав їхати в Чернігів, де знаходилися папери Григорія Полетики (1725–1784), українського патріота і можливого автора «Історії Русів» (Онацький шукав там автограф «Історії Русів»). Молодий дослідник однак сподівався, що у зв'язку зі створенням у Чернігові «Отдела общества защиты и сохранения памятников искусства и старины» цей архів буде переведений «у более приличные условия» [26, арк. 1, 10].

В архіві музею при міській управі вчений працював досить довго. Треба коротко сказати про те, як його описував Онацький. Він був таким маленьким, так що його й архівом назвати було важко. Історія його наступна. У 1902 р. удова голови Ніжинського окружного суду Н.В. Шугурова

Надія Антонівна, виконуючи останню волю покійного, запропонувала Глухівському земству прийняти в дар бібліотеку, колекцію гравюр та давніх документів з історії місцевого краю. П.Я. Дорошенко у зв'язку з цим запропонував, а комісія ухвалила заснувати «Собрание предметов местной старины». Так виник музей при земській управі. Відразу стали надходити у великій кількості експонати. Документів було «всего несколько связок, перевязанных веревочками и хранящихся в шкафах» [27]. Є. Онацький вивчав у першу чергу зв'язку військових паперів Туманських, які передав до музею П.Я. Дорошенко (частина паперів була передана до Чернігова, а найцінніші Дорошенко лишив у себе).

У архіві було багато купчих XVII–XVIII ст., книга 1746 г., у котрій йшлося про знамениту пожежу в Глухові 1748 г. Далі йшли купчі XIX ст. (до 1880 р.). Серед них зустрічалися папери Родіонових; іменем одного з них було названо один з глухівських ставків – Родінове озеро (інший ставок носив ім'я гетьмана Скоропадського, потім – Давидовичів (1770–1788 рр.). Тут знаходилися і документи родини Туманських. Йосип Туманський був одним з наближених осіб до П. Румянцева, потім його призначили головою Новгород-Сіверської кримінальної палати. Його брат, Іван Григорович, значився членом Малоросійської колегії. Найбільша кількість документів припадає на долю Федора (1799–1853) й Василя (1800–1860) Йосиповичів Туманських, які були широко відомі як літератори і підтримували зв'язки з цілим гроном російських письменників, починаючи з Пушкіна. Дуже цікавими є документи про повернення Ф. Туманським в православ'я цілого села «жидовствующих» бл. 1785 р. (на жаль, не вказано назву села). У паперах, пов'язаних з Туманськими роду Бартошів, міститься багато листів, у т. ч. графа Кушелева-Безбородько, у якого служив Федір Туманський. Один з Бартошів – чоловік Єлизавети Федорівни Туманської – обіймав посаду управляючого маєтком Румянцева. Є папери інших родів, пов'язаних з Туманськими: Омеляновичів, Карпиків, Логвиновичів та ін. (1782–1880). Фігурують також листи Борзаковських і кілька листів Марковичів [28, арк. 1 зв.].

Іншу велику зв'язку складають папери, що стосуються села Слоута, які передав фон дер Брігген: купчі 1716–1736 рр., документи генерального писаря Семена Савича, власника цього села, зокрема, царська жалувана грамота на Слоут. Можна виділити справу Савичів з козаками с. Слоута про обертання їх у підданих 1723–1782 рр., папери Дублянських (генеральний суддя у 1762–1782 рр. Олександр Павлович Дублянський, сотник новоміський у 1715–1730 рр. Павло Романович, діти Олександра, Федір та Ганна Стахович). Були і інші документи: роду Іваненків, у першу чергу переяславського полковника у 1769–1782 рр. Григорія і його дітей; папери Кулябок, Дергунів, Гулякиних, переважно офіційні документи, хоча траплялися й приватні листи [29, арк. 2–2 зв.].

Для глухівців особливою зацікавленістю мала б велика зв'язка документів із історії Глухова, які надійшли із зі-

брання батька Євгена Онацького – Дометія: переважно купчі; зовсім не описані документи, які надійшли від різних осіб. «Среди них имеются, кажется, два универсала Мазепы» [30, арк. 5].

Ці матеріали доповнюються справою 26, у якій у зошиті на майже 30 аркушах подані виписки із згаданих архівних справ щодо родів Бартошів, Туманських і Полетик (останні з чернігівських архівів). Це – переважно виписки з листів першої третини XIX ст. А ось документи з чернігівських архівів більш ранні (остання чверть XVIII ст.), хоча зустрічаються згадки про гетьманів Богдана Хмельницького, Дем'яна Многогрішного, Івана Мазепу [31, арк. 7, 9].

Насамкінець укажемо на лаконічну записку, вміщену на візитній картці Надії Дем'янівни Онацької, яка проживала у Києві на Подолі у буд. 1, кв. 8, котра очевидно була родичкою Євгена Онацького. Ця записка знаходиться в іншому фонді, і адресована вона Амвросію Семеновичу Криловському (1853–1930) – відомому історичному, археографу й книгознавцю, який працював бібліотекаром в Київській духовній академії (1886–1919), а потім – в бібліотеці Київського університету (з 1923 р. вона стала Подільською філією ВБУ (нині – НБУВ)). Лист не має дати, але очевидно був написаний близько 1925 р. [32]. Наводимо цю записку у додатку.

Таким чином, матеріали фонду 227 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського дають додаткові факти з біографії Євгена Онацького, його діяльності як історика та літератора, розкривають значення його творів як історичних джерел у питанні українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

***

№ 1

1925 (?). – Лист Надії Дем'янівни Онацької до А.С. Криловського

«Многоуважаемый Амвросий Семенович!

Книги возвращаю благодарственно. Извиняюсь, что раньше не прислала. С искренним уважением».

(НБУВ ІР, ф. 160, № 2941. Автограф)

ДЖЕРЕЛА

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. 227, спр. 33. (далі – НБУВ ІР).
2. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 30, 22.
3. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 31.
4. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 1.
5. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 4.
6. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 14, 13, 12, 30, 15.
7. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 11.
8. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 3.
9. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 16, 17.
10. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 19.
11. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 18.
12. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 6.
13. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 5.
14. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 7.
15. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 8.
16. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 9.
17. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 25.
18. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 10.
19. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 26.
20. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 27.
21. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 20–21.
22. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 22.

23. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 23.
24. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 28.
25. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 24.
26. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 24.
27. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 24.
28. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 24.
29. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 24.
30. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 24.
31. НБУВ ІР, ф. 227, спр. 26.
32. НБУВ ІР, ф. 160, спр. 2941.

Mytsyk Yu.A. Fund 227 of the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky about the activity of Yevhen Onatskyi

The article deals with the materials of the Fund 227 of the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky. It contains materials of the life and activities of Hlukhiv's native Yevhen Onatskyi (1894-1979), a prominent political figure and scholar. The foundation consists of 33 files from 1915-1920, mainly related to the literary, historical and journalistic activity of the scientist. Of particular importance are two cases: a report on the negotiations between Ye. Onatskyi (representative of the Central Rada) and representatives of Cossack troops in Novocherkassk (November 1917); a description of the Hlukhiv and Chernihiv archives. Here Ye. Onatskyi acts as an official representative of the Central Rada, who in November 1917 was sent to the Don and the Kuban to clarify the attitude of the Cossack troops to Ukraine, the Central Rada, and the Bolsheviks. During the negotiations with General Bohaievskiy and others, this goal was achieved. The description of the archives of Hlukhiv and Chernihiv is of value, first of all, because it characterizes those archival collections which, in their majority, did not reach our time (due to the lack of space we stopped only at the Hlukhiv meetings). Onatskyi even points to the archive of the church of Hlukhiv, which died before the revolution. Literary materials are presented in most of their drafts and unfinished fragments, but show deep interest of the author in the history of Cossack times of Ukraine, personal tastes (interest in Hohol, Bunin, Nadson) desire to translate into Ukrainian not only their works, but also French fantast Jules Verne). Among the historical materials is also the important research of Ye. Onatsky about the famous historical-journalistic work "History of Rus", the General Court of the Hetmanate.

Key words: Hlukhiv, Cossacks, archive, historical sources, literature.

REFERENCES

1. Instytut Rukopysu Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho (dali – NBUV IR), f. 227, spr. 33.
2. NBUV IR, f. 227, spr. 30, 22.
3. NBUV IR, f. 227, spr. 31.
4. NBUV IR, f. 227, spr. 1.
5. NBUV IR, f. 227, spr. 4.
6. NBUV IR, f. 227, spr. 14, 13, 12, 30, 15.
7. NBUV IR, f. 227, spr. 11.
8. NBUV IR, f. 227, spr. 3.
9. NBUV IR, f. 227, spr. 16, 17.
10. NBUV IR, f. 227, spr. 19.
11. NBUV IR, f. 227, spr. 18.
12. NBUV IR, f. 227, spr. 6.
13. NBUV IR, f. 227, spr. 5.
14. NBUV IR, f. 227, spr. 7.
15. NBUV IR, f. 227, spr. 8.
16. NBUV IR, f. 227, spr. 9.
17. NBUV IR, f. 227, spr. 25.
18. NBUV IR, f. 227, spr. 10.
19. NBUV IR, f. 227, spr. 26.
20. NBUV IR, f. 227, spr. 27.
21. NBUV IR, f. 227, spr. 20–21.
22. NBUV IR, f. 227, spr. 22.
23. NBUV IR, f. 227, spr. 23.
24. NBUV IR, f. 227, spr. 28.
25. NBUV IR, f. 227, spr. 24.
26. NBUV IR, f. 227, spr. 24.
27. NBUV IR, f. 227, spr. 24.
28. NBUV IR, f. 227, spr. 24.
29. NBUV IR, f. 227, spr. 24.
30. NBUV IR, f. 227, spr. 24.
31. NBUV IR, f. 227, spr. 26.
32. NBUV IR, f. 160, spr. 2941.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.05.2020 р.

